

**СТОПАНСКИТЕ СИСТЕМИ НА ВЕРНЕР ЗОМБАРТ И
ВАЛТЕР ОЙКЕН – ОПИТ ЗА СРАВНЕНИЕ НА
ТЕОРЕТИЧНИТЕ КОНЦЕПЦИИ**

Бойчо Стойчев

**THE ECONOMIC SYSTEMS OF VERNER ZOMBART AND
VALTER OYKEN – AN ATTEMPT FOR COMPARING THE
THEORETICAL CONCEPTIONS**

Boycho Stoychev¹

Received: 19.08.2016, Accepted: 23.09.2016

Abstract

In the following work is made an attempt for examining and analyzing the essence, the ways for creating the economic structures, their role in realizing the economic activity in the Society. The solving of the above mentioned task is made according to the theoretical conceptions of Verner and Zombart, and Valter Oyken for the economic form. Herewith are exposed and analyzed their theoretical formulation regarding the elements of the economic form, the ways and the forces which determine it. Subjects of analysis are also their views in the relation between the economic form and the economic process. The idea of the realized survey of their conceptions of the economic shape is to advance arguments regarding the attitude for the determining role of the economic shapes compared to the economic process and the possibility for changes in them, which inevitably bring changes in the realizing of the economic process. This analyze is conducted to show that the neglect of the role and significance of economic forms in economic theory, expressed mostly in the neoliberal theory, is unacceptable and can lead to incorrect conclusions with negative consequences for economic practice.

Keywords: *economic systems, Verner Zombart, Valter Oyken, theoretical conceptions*

JEL Codes: *B30*

1. Въведение

Осъществените през 90-те години на миналия век социално-икономически реформи в Република България, за преминаване от

¹ South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad, Bulgaria

централно управлявана икономика към пазарна все по-ясно с течение на времето се открояват като неефективни. Безусловно в страната се формират пазарни форми и отношения, но за последните две десетилетия стандартът на живот на основната част от населението, вместо да се повиши в резултат на осъществените промени, рязко се влоши. Тази тенденция се задълбочава и придобива измеренията на катастрофална реалност, при това в редица страни на източна Европа.

Закономерно възниква въпросът, дали избрания социално-икономически модел, основаващ се на неолибералните ценности е точното решение на проблема, верният път за оптимално развитие. Очертаващият се провал на социално-икономическия модел поставя необходимостта от анализиране на причините, довели до това и същевременно налага необходимостта от в търсенето на нови пътища за излизане от сложната икономическа ситуация. При това като цяло икономическата ситуация подлага на съмнение възможностите на неолибералната теория да разреши проблемите на съвременната икономика. Базираща се на разбиране, че поведението на икономическите агенти и техните стопански действия – какво и как да се произвежда, и потребява е определено от пазара, неолибералната теория съсредоточава вниманието си към връзката човек – продукт, което закономерно насочва анализа към стопанския процес. Извеждането на преден план на стопанския процес в значителна степен води до подценяване на значимостта на стопанските форми. Но всеки един процес протича в определени форми. Те дават характеристика и облика на процеса, и канализират неговата насоченост. Поради това анализът и познаването на стопанските форми е с не по-малко значение от разкриването на същността и особеностите на икономическите процеси, които не могат да протичат извън определени форми. Разглеждането на формите като абсолютно несъществени игнорирането на техния анализ води и до подценяване на връзката форма-съдържание.

Не по-малко опасно за научното за научното знание е и преувеличаването значимостта на външните форми, на тяхната самостоятелност, независимост от процеса. Наистина формите притежават относителна самостоятелност и собствени закономерности на функциониране и развитие, но ако дадена форма получи възможност за собствено развитие и формира черти, които не произтичат от даденото съдържание това води до откъсване на формата от съдържанието. „Отношението съдържание и форма се характеризира с единство, водещо до техния преход едно в друго, обаче това единство се

явява относително. Във взаимоотношението съдържание и форма съдържанието представлява подвижната динамична страна на цялото, а формата обхваща системата от устойчиви връзки на предмета. Възникващо в хода на развитието несъответствие между съдържанието и формата, в крайна сметка се разрешава с „изхвърлянето“ на старата и възникването на нова форма, адекватна на развиващото се съдържание.” (Илчева, с. 621).

Неолибералната теория не отделя особено внимание не само на стопанските форми, но и на тяхната връзка със стопанския процес. Подобно поведение е предопределено от разбирането за определящата значимост на пазарния механизъм като форма на стопанска дейност. Логично се налага изводът, че стопанският процес е съществената, подлежаща на анализ среда, а външната е безразлична. Този подход обаче противоречи със системния характер на икономическата теория и практика, и очертава сериозен проблем в неолибералната теория. На практика негативните последици са налице, което налага търсенето за неговото преодоляване.

Проблемът за стопанската форма и нейната роля за протичане на стопанския процес е разработван в икономическата теория, което е добра предпоставка за неговото преодоляване.

В икономическата литература, с дълбочината на анализа на стопанските форми и с подчертаване на тяхната значимост се открояват разработките на Вернер Зомбарт и Валтер Ойкен. В техните възгледи за същността и значението на стопанските форми могат да бъдат открити редица сходни постановки, но като цяло те заемат твърде различни позиции относно същността и елементите, формиращи стопанските форми. Различията и сходствата в концепциите им относно стопанската форма в най-общ план са определени от ползваната методология, подходните елементи, използвани при конституиране на стопанските форми.

Възгледите на Зомбарт и Ойкен се формират под непосредственото влияние на немската историческа школа. Нейната методология и основни принципи на икономическия анализ оставят своят отпечатък върху тяхното научно поведение. В научното творчество на Зомбарт и Ойкен ясно се открояват основните методологически принципи на историческата школа: прилагането на историко-генетическия подход, отричане на закономерното развитие, акцентирание върху националните особености на историческото развитие, отричане на абстрактния подход, който е заменен

с чист емпиризъм, икономически субективизъм, отричане на закономерното развитие, като развитието се разглежда като бавно, еволюционно изменение на второстепенни елементи на стопанската система, конструиране на стопански елементи.

Тези методологически принципи са точката, в която се събират техните възгледи и същевременно е отправната точка, от която техните пътища се разделят.

2. Теория на икономическата система на В. Зомбарт

В своите научни изследвания В. Зомбарт използва широко възможностите на генетичния и субективния подходи и подчертава волунтаристичния характер на икономическите явления. Неговите изследвания носят ясно изразена емпирична насоченост. В центъра на своите изследвания той поставя стопанската система. Нейното конституиране определя като волево решение. „Бъдещата форма на стопанството не е проблема на познанието, а е волева проблема.” – пише Зомбарт (1932, с. 5).

Анализирайки стопанските системи той обогатява традиционния методологически апарат на историческата школа, като внася твърде оригинален елемент, характеризиращ стопанската система с три групи елементи, които „...показват особеностите на една стопанска система като промени на стопанското убеждение, на реда и на техниката” (Зомбарт, 1932, с. 5).

Фактически той определя елементите, конституиращи стопанската форма:

- Промените на стопанското убеждение, т.е. на мотивите за стопанска дейност.

- Реда, включващ правната уредба, институционалните форми, които определят правилата на стопанската дейност и регламентират отношенията между стопанските субекти.

- Техниката – материално-техническата база на производството.

В набора от системообразуващи елементи водеща роля при създаването на стопанските форми играе психологическият фактор. Каква ще бъде стопанската форма? „Това в най-скоро време ще проличи като излиза от общностният дух.” – твърди Зомбарт (1932, с. 14).

С помощта на историко-генетичния подход, съпоставяйки „днешното положение на стопанските форми и стил на миналото”

(Зомбарт, 1932, с. 14), Зомбарт анализира промените в общностния дух и технологиите. Той търси генетическата приемственост в движението на общностния дух и технологиите, за да може да проследи формирането на нова стопанска структура. Констатира, че „късната епоха на една стопанска система се отличава с това, че нейното господство се примесва, преплита с нови стопански системи и че тя самата получава една структурна промяна, която се стреми към господство” (Зомбарт, 1932, с. 10).

С помощта на тази технология той осъществява анализ на капиталистическата стопанска система и търси пътища в нейното развитие. Установява, че „с развитието на капитализма по-голямата част от дейностите на свободното предприемачество в действителност са станали излишни” (Зомбарт, 1932, с. 13). Този факт е продиктуван според Зомбарт от развитието на технологиите, довели до формирането на крупни стопански единици с подчертан обществен характер. Те са материално-техническата база за формиране на нова стопанска форма – плановата, която трябва да преодолее противоречието между планирането в отделните предприятия и хаоса в капиталистическото стопанство. „Плановото стопанство не седи в противоречие с индивидуалното стопанство, но седи в противоречие с хаотичното, безредното, безсмисленото стопанство, разбира се от гледна точка на общността, на големия кръг от стопански единици, които се състоят от добре подредени планови стопанства” (Зомбарт, 1932, с. 15).

Зомбарт дава характеристика на плановото стопанство. Планирането обхваща цялото стопанство, цикъла производство, движение, разпределение и консумация. То се осъществява от върховен планов съвет. Независимо от централното планиране в плановото стопанство на Зомбарт не се изключва и съществуването „на свободни зони”, най-вече в сферата на консумациите, където се реализира индивидуалността и свободата на избора.

Като втора характеристика посочва националния характер на плановото стопанство, който се реализира от единен център на планиране (Зомбарт, 1932, с. 15-17).

Разнообразието е важен елемент в плановата форма на Зомбарт. Той е продиктуван от особеностите на националните стопанства, от целите и посоките, формите на стопанска дейност. Това разнообразие се постига като плановото стопанство запазва всички форми и системи, които наследява. „...то трябва да бъде пълно; частното единично стопанство,

пазарното стопанство, колективното стопанство, селското стопанство, едрото стопанство, занаятчийското стопанство, кооперативното, държавното, всичко ще бъде там” (Зомбарт, 1932, с. 20).

Зомбарт рисува картината на нова стопанска форма – плановата, която е пъстър букет от различни системи и форми, които получават нова характеристика. Тази стопанска форма се образува на базата на предишни такива и разрешава противоречията в тях. Тя е логическо продължение на тенденциите, реализирани в предишните системи, а именно на техния дух и технологиите, на формираната плановост в разрастващите се стопански структури. Тя не разрушава предишните стопански форми, тя им придава нови черти. Мутациите, които те преживяват са определени от една страна от националните особености, а от друга страна от тяхната адаптация към плановата система, определена най-вече от формите на собственост.

Самото формиране на плановото стопанство Зомбарт не разглежда като естествен процес. За него то произлиза от „...свободното решение на човечеството и от него съграденото културно дело” (Зомбарт, 1932, с. 5).

Реализирането на плановата стопанска форма я възлага на държавата. Тъй като „...без пълното, авторитетно намесване на държавата, на публичната власт, няма нищо да стане. Тези намесвания са едно съзнателно уреждане на стопанските отношения” (Зомбарт, 1932, с. 21).

С определянето на държавата като силата, конституираща стопанската форма теорията на Зомбарт за стопанските системи приема завършен вид. Като цяло неговите възгледи за стопанската форма се вмести в традиционните за немската икономическа теория разбирания стопанството като колективна, интегративна система, в която двете форми на собственост – държавната и частната намират място и си съдействат за усъвършенстването на стопанския процес. Но при Зомбарт използването на историко-генетическия подход се открояват с особена дълбочина, което съчетано с неговата трактовка на духа, реда и техниката като основни характеристики на стопанската система му позволяват детайлно изследва последната, отчитайки конкретните условия на нейното развитие.

3. Теория на икономическата система на В. Ойкен

Икономическата история определя като основен принос на Валтер Ойкен към развитието на икономическата теория разработването на ордолибералната теория. Тя е създадена от Ойкен на базата на оригинална методология, която той конструира и извлича в процеса на анализа на

конкретната действителност. В нея е заложено разбирането на В.Ойкен, че: „всяка наука трябва да разработи своя метод и цялостен характер сама, като изхожда от спецификата на своите проблеми и в процеса на работата върху тях. Съществените проблеми, които предлага действителността, и които се нуждаят от решение винаги определят метода (Ойкен, 1995, с. 374).

В методологията и теорията на ордолиберализма присъствието на основни елементи на историческата школа е осезаемо. Но Ойкен успява да се освободи в значителна степен от емпиризма и релативизма на историческата школа. Корените на подобно научно поведение са заложени в публикувания през 1936 година „Ордоманифест”, в неговите основополагащи принципи, а те са:

- С помощта на логическия подход да се разкрие същността на протичащото ежедневие и да се различат причинните връзки, след което на базата на аргументи и факти „...ние искаме да представим научно обоснование, като отразено в юристпроденцията и политическата икономия, с цел построяване и преобразуване на икономическата система” (Нуреева, 2007, с. 29).

- Второ, прилагане на системния подход.

- Трето, с формулиране и задаване на фундаментални въпроси да се проникне в историята „...и да се узнае повече от това, което е достъпно на историзма” (Нуреева, 2007, с. 29).

- Четвърто, изработване на икономическа институция, под което „... трябва да се разбира общо политическо решение относно това, как трябва да се организира икономическата сфера в страната” (Нуреева, 2007, с. 29).

Задачата е формулирана изграждането на нова стопанска форма и са очертани основните лостове за нейното решение. За изпълнението на така определената задача Ойкен успява да разработи методология, която му позволява да открие стопански форми с непреходно значение – чистите стопански форми. Нещо повече. С помощта на точковия анализ успява да открие основния градивен елемент, на базата на който се формират чистите форми – стопанския план. Тръгвайки от стопанския план, като отправна точка, Ойкен констатира, че съществуват две чисти конституиращи форми „... на които през всички епохи се натъква историческото изследване – идеално-типичната стопанска система на безразменното стопанство с централизирано управление и стопанската система на разменното стопанство” (Ойкен, 2001, с. 155).

Икономическият план е основополагащ елемент на двете стопански системи. Но от начина на неговото реализиране зависи формирането на двете идеални стопански системи. Подчиняването на индивидуалните планове на плана на централна институция води до конструиране на стопанство централизирано управление. В конструкцията на разменното стопанство присъстват най-малко две единични стопанства, които сами изготвят и изпълняват стопански планове.

Следващият етап от плана, който Ойкен осъществява е свързан с разкриването на чистите форми, в които се реализират двете идеално-типични стопански системи. При стопанството с централизирано управление открива две чисти форми на неговото осъществяване (Ойкен, 2001, с. 157).

Значително по-голямо разнообразие от форми Ойкен открива при разменното стопанство (Ойкен, 2001, с. 198).

С установяването на чистите форми Ойкен успява да постави основите на една фундаментална икономическа теория, чиято значимост се откроява в няколко направления:

- На първо място да направи пробив в икономическата методология, като в тяхно лице успява да съчетае историческия и логически подходи. Чистите форми са в основата на разработен от него морфологически апарат, с който успешно може да бъде разбрана икономическата действителност.

- Второ, да покаже, че чистите форми са елементи за конструирането на стопанските порядки. „Както с две дюзини букви може да се образува огромно многообразие от думи с различен състав и дължина, така и с ограничен брой елементарни, чисти форми на стопанската дейност – необразимо многообразие от конкретни стопански порядки” – разяснява Ойкен (2001, с. 145) ролята на чистите форми.

- На трето място, с разработването на чистите форми успява да постигне определена инвариантност в икономическата теория, което му позволява в рамките на правилно избрани форми да изследва стопанския процес.

Анализът на стопанския процес осъществява с помощта на морфологичен апарат, който приема завършен вид с формулиране на паричните форми и системи от Ойкен. Водещ елемент при анализа е определящата роля на стопанската форма спрямо стопанския процес, именно, че всеки стопански процес протича в рамките на исторически

съществуващ стопански порядък и че промените в стопанския порядък водят до протичането на стопанския процес.

Вниманието на анализа основно и отново е насочен към основния градивен елемент на стопанската форма – стопанския план. Ойкен търси целта, заложената в стопанския план и начините за нейното постигане. С разкриването на целта и начините за постигането им, Ойкен същевременно очертава и основните насоки на протичането на стопанския процес. Задълбочава анализа като разкрива структурата на плана, даденостите на плана и правилата, които трябва да залегнат в него. На базата на този анализ прави изводи, че даденостите на плана генерират стопанския процес и определят границите, в които той протича.

Обект на научното търсене са и причините определящи промените в стопанския процес. Ойкен установява, че промените в стопанския порядък не указват директно въздействие върху конюктурата, а това става по косвен път, посредством инвестициите.

Всички тези теоретични постижения на ордолибералната теория уверено водят до разрешаване на основната задача, поставена в "Ордоманифест" – създаване на стопански порядък, достоен за човека. За решаването на задачата Ойкен вече разполага с оригинален методологически апарат позволяващ конституиране на различни стопански форми. След обстоен анализ на съществуващата стопанска практика Ойкен се насочва към създаването на стопански модел, в който водещи елементи са свободата на индивида, частната собственост, конкуренцията.

Конкурентният порядък, това е стопанска форма, разрешаваща поставената задача. Нейното конструиране се осъществява на базата на конституиращи и регулиращи принципи.

Конституиращи принципи:

- Като основен конституиращ принцип Ойкен определя механизма на цените.
- На второ място поставя отворените пазари.
- Частната собственост.
- Свобода на сключване на договорите.
- Отговорността.
- Неизменност на икономическата политика.
- Единство на конституиращите принципи (Ойкен, 1995, с. 335-376).

Конституиращите принципи установяват конкурентния порядък, а регулиращите поддържат системата в състояние на функциониране. Последните определят и мащабите на държавната намеса в икономическата система.

Регулиращи принципи на конкурентния порядък:

- Регулиране структурите на конкурентния порядък.
- Отстраняване на слабите страни, ограничаващи конкуренцията (Ойкен, 1995, с. 378-392).

Ойкен определя и силите, установяващи порядъка. Тази форма според него не възниква естествено. Тя се реализира от държавата, която трябва да установява формата на порядъка и не трябва пряко да регулира стопанския процес. Неговото реализиране се осъществява на базата на конкурентния порядък.

Като друг фактори, играещи роля в реализирането на конкурентния порядък Ойкен посочва обществените науки и църквата (Ойкен, 1995, с. 417-440).

Ордолибералната теория, разработена от Ойкен освен методологическа и познавателна функция притежава и ясно открояна практическа насоченост. Тя довежда познанието до такава степен на практическа приложимост, при която получените резултати от осъществения анализ могат да бъдат приложени за решаване на практически задачи. Нейната практическа значимост е определена и от факта, че Ойкен разработва не само технологията за създаване на стопанската форма, но и принципите на нейното функциониране, при това за една конкретна стопанска система, тази на конкурентния порядък.

4. Общото и различното в концепциите на Зомбарт и Ойкен за стопанската форма

Общото и различното в концепциите на Зомбарт и Ойкен е заложено в приетите от тях методологически платформи. Методологическите принципи при тях са формирани под непосредственото въздействие на методологията на немската историческа школа. При Зомбарт това влияние особено и ясно е открито и намира изражение в задълбочаването на субективния характер на осъществения анализ и подчертаването на значимостта и определящата роля на волунтаризма за разрешаването на икономическите проблеми.

При Ойкен психологическият фактор в значителна степен е игнориран. Този факт е резултат от определящата роля на непреходните чисти форми в неговата теория. Ойкен разработва теорията за чистите форми с помощта на историко-генетичния подход, който играе определено важна роля в осъществения анализ. Връзката на Ойкен с новата историческа школа, освен в този аспект е очертана в значителна степен и от емпиричния характер на неговите изследвания. Редица методологически елементи на историческата школа Ойкен „вписва” в изградената от него методология за анализ на стопанските явления, което му позволява да създаде концепция за стопанската форма, с ясно разработени детайли и практическа значимост и тя, в тази си част значително превъзхожда концепцията на Зомбарт.

Различията в методологическите възгледи на Зомбарт и Ойкен водят до различни изводи относно системообразуващите елементи на стопанските форми. За Зомбарт това са – мотивите за стопанска дейност и техниката. Докато при Ойкен стопанският план и паричните форми и системи са основни конституиращи елементи на формата. Независимо от това разминаване в техните възгледи относно елементите, формиращи стопанската форма, ясно е подчертана и при двамата нейната определяща роля относно стопанския процес.

Сходство може да бъде открито и в техните възгледи относно силите, установяващи стопанската форма. Като следват традиционното разбиране на историческата школа за конституиращата роля на държавата по отношение на стопанската форма, Зомбарт и Ойкен нееднократно акцентират върху тази нейна функция. За Зомбарт държавата „се вписва” в стопанската система като се намесва пряко и косвено в стопанския живот, тъй като „...без пълното, авторитетно намесване на държавата, на публичната власт, няма нищо да стане. Тези намесвания са едно съзнателно уреждане на стопанските отношения” (Зомбарт, 1932, с. 5).

Ойкен разглежда държавата като външна сила, установяваща порядъка и разчистваща пътя за функциониране на стопанската форма. При това Ойкен разширява кръга на факторите, установяващи стопанската форма, включвайки към тях обществените науки и църквата.

С посочените общи моменти теоретичните възгледи на разглежданите автори в значителна степен се изчерпват сходствата на техните теоретични концепции. Съществени различия могат да бъдат открити освен в набора от системообразуващи елементи и в техните

разбирания за динамиката на стопанската форма и за формата на собствеността.

Стопанската система на Зомбарт представлява една пъстра, многоцветна картина, включваща в себе си редица системи, функциониращи съвместно в посока определена от доминиращата система, която указва въздействие върху останалите, променяйки тяхната структура. Всяка нова система според Зомбарт преминава през два етапа на развитие – ранен и късен (Зомбарт, 1932, с. 10).

Динамичната стопанска система на Зомбарт ярко контрастира с „замръзвания свят” на чистите форми, с които Ойкен конструира стопанските форми. Моделът на Зомбарт търпи развитие, докато при този ан Ойкен са допустими промени във вторични елементи.

Формата на собственост играе важна роля в теоретичните постройки, както на Зомбарт, така и на Ойкен. Допускат се различни форми на собственост, при това в различна степен. При Ойкен ясно е подчертано значението на частната собственост. Той поставя в основата на стопанската дейност свободата на индивида, а тя се генерира от частната собственост, поради което тя е един от основните конституиращи принципи на конкурентния порядък.

За Зомбарт определящ е „общността дух” и формата на собственост не елемент с решаващо значение. В неговата концепция се съвместяват частната, кооперативната, държавната собственост, при това те са с еднаква тежест.

Открояването на общото и различното в теориите на В. Зомбарт и В. Ойкен дава обяснение за различните решения, които те предлагат за разрешаване на проблемите в реалната действителност, в резултат на осъществения модел на либералния капитализъм. Зомбарт вижда възможността за преодоляване на „крещящото противоречие” между идеалното планиране при отделните предприятия и хаоса в общото стопанство, определени от либералния капитализъм, чрез изграждане на планово стопанство на базата на такива принципи като общност, единство и разнообразие (Зомбарт, 1932, с. 15).

Силата, установяваща плановата форма на стопанската дейност е държавата. При това тя се „вписва” в тази стопанска структура, като измеренията на това „вписване” се разпростират, както в стопанската, така и в социалните сфери, където държавата играе определяща роля.

В. Ойкен категорично отхвърля възможностите на базата на планирането, на централно управляваната икономика да се осъществи

социално-икономически просперитет. Такава не открива и при либералния пазарен модел, който функционирайки ражда своя антипод – централно управляваната икономика. Решаването на проблема осъществява чрез стопански порядък, в който свободата и конкуренцията играят основополагаща роля, и който е изграден на базата на строги принципи – конкурентния порядък.

Концепциите на В. Зомбарт и В. Ойкен за стопанската форма подчертават основните пътища и същевременно границите, в които може да бъде разрешен проблема за формиране на стабилна икономическа среда. Нюансите обаче за преодоляване на проблема могат да бъдат многообразни. В пространството, формирало се между плановата идея и установения конкурентен порядък могат да се осъществят множество решения, отразяващи сложната природа на стопанската действителност. Изборът на оптимално решение ще зависи от възможностите на дадената икономическа теория да изпълни оптимално познавателна и методологическа функции, и да анализира конкретната икономическа действителност.

ЛИТЕРАТУРА

- Зомбарт, В. (1932). Бъдещето на капитализма, изд. „Христо Данов”, С.
Илчева, Ф.Л. (1983). Философский Энциклопедический словарь, М.:
Советская энциклопедия
Нуреева, Р.М. (2007). Социальное рыночное хозяйство – концепция,
практический опыт и перспективы применения в России, ГУ-ВШЭ, М.
Ойкен, В. (1995). Основные принципы экономической политики, М.:
Прогрес
Ойкен, В. (2001). Основи на националната икономия, изд. “ЛИК”, С.